

УДК 612.63:342.72/.73]:343.82

DOI 10.32755/sjlaw.2026.079

Олефір Л. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри формування та розвитку
професійної компетентності персоналу ДКВС України
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4565-8968;

Аніщенко В. О.,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри формування та розвитку професійної компете-
тності персоналу ДКВС України Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5062-3789;

Свєрїнова І. О.,

старший викладач кафедри формування та розвитку
професійної компетентності персоналу ДКВС України
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0007-2393-1472

ВАГІТНІСТЬ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: КОЛІЗІЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА НАПРЯМИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

У статті комплексно проаналізовано стан забезпечення прав вагітних жінок та матерів з малолітніми дітьми в умовах позбавлення волі в Україні. Розглянуто особливості медичного забезпечення, організації вагітності й пологів, а також діяльності будинків дитини при жіночих виправних колоніях. Особливу увагу приділено проблемам правового статусу жінок, засуджених до довічного позбавлення волі, та відсутності спеціальних механізмів захисту їхніх репродуктивних прав і прав дитини. Обґрунтовано необхідність удосконалення кримінального і кримінально-виконавчого законодавства на засадах гуманізму та пріоритету найкращих інтересів дитини.

***Ключові слова:** позбавлення волі, репродуктивні права, засуджені, будинки дитини, довічне позбавлення волі, міжнародні стандарти, вагітність, права дитини, правові механізми захисту прав жінок.*

Постановка проблеми. Вагітність у місцях позбавлення волі є складним і багатовимірним явищем, що поєднує соціально-правові, медико-психологічні та кримінально-виконавчі ас-

пекти. Незважаючи на наявність у Конституції України та кримінальному законодавстві норм, спрямованих на охорону материнства і дитинства, а також закріплення міжнародних стандартів у сфері прав людини, на практиці реалізація прав вагітних жінок, які перебувають у місцях несвободи, залишається проблематичною.

Серед ключових викликів – відсутність цілісної державної політики, яка забезпечувала б лише формальне закріплення прав, а й створення реальних механізмів їх практичного здійснення. Існують прогалини у сфері охорони репродуктивних прав жінок, засуджених до довічного позбавлення волі, недостатня увага до психологічного стану вагітних та умов їх утримання, а також обмежені можливості для збереження емоційного і фізичного контакту матері з дитиною.

Таким чином, проблема полягає у суперечності між задекларованими гуманістичними принципами та міжнародними стандартами захисту прав людини, з одного боку, та реальними умовами реалізації прав вагітних жінок у місцях позбавлення волі – з іншого. Це зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу та вироблення рекомендацій щодо вдосконалення кримінально-виконавчої політики України у сфері охорони материнства і дитинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика вагітності та материнства у місцях позбавлення волі належить до міждисциплінарних напрямів сучасної науки й перебуває на перетині кримінального права, кримінально-виконавчого права, прав людини, соціальної роботи, медицини та психології.

У вітчизняному науковому дискурсі питання правового становища засуджених жінок, режиму відбування покарання, гарантій охорони материнства і дитинства, а також гуманізації кримінально-виконавчої політики розглядаються у працях учених, які досліджують загальні засади виконання покарань, права засуджених та їх соціальну адаптацію. Можна відзначити праці таких вітчизняних науковців у сфері кримінально-виконавчого права: І. Богатирьова, Н. Коломієць, Л. Олефір, Н. Дудки, В. Барахти, О. Ткаченка та ін.

Загалом сучасний стан наукової розробленості теми характеризується наявністю значної кількості праць щодо міжнарод-

них стандартів, прав засуджених та загальної гуманізації пенітенціарної системи, однак відсутністю цілісних досліджень, які комплексно поєднували б конституційні гарантії, міжнародно-правові підходи, норми кримінального і кримінально-виконавчого законодавства та практичні аспекти їх застосування саме у контексті вагітності й материнства в місцях несвободи. Це зумовлює потребу подальшого наукового аналізу та формування прикладних пропозицій щодо вдосконалення правових механізмів захисту прав вагітних засуджених жінок і забезпечення найкращих інтересів дитини.

Мета статті полягає в комплексному аналізі правового, соціального та медико-психологічного становища вагітних жінок у місцях позбавлення волі в Україні, виявленні прогалин у чинному законодавстві та практиці його застосування, а також виробленні пропозицій щодо вдосконалення державної політики у сфері охорони материнства і дитинства в умовах несвободи.

Виклад основного матеріалу. Вагітність у місцях позбавлення волі становить багатовимірну соціально-правову, медико-психологічну та кримінально-виконавчу проблему, яка потребує від держави цілісної політики, заснованої на гуманістичних принципах, нормах Конституції України, міжнародних стандартів у сфері прав людини та норм кримінального і кримінально-виконавчого законодавств. Йдеться не лише про формальне закріплення прав вагітних жінок, а й про створення реальних механізмів їх реалізації, забезпечення належної охорони материнства, здоров'я матері та дитини, гідних побутових і медичних умов утримання.

Жінки, які перебувають у місцях несвободи в період вагітності, є особливо вразливою категорією, що потребує підвищеної уваги, соціальної підтримки та державного захисту. Забезпечення їхніх прав є не лише проявом гуманності, а й індикатором рівня демократичності, правосвідомості й моральної зрілості держави та суспільства. Конституція України проголошує, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (ст. 51), а діти рівні у своїх правах; утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу (ст. 52) [1]. Ці положення

мають безпосереднє значення також для жінок, які відбувають покарання, оскільки обмеження волі не може розглядатися як повна втрата ними статусу суб'єктів основних прав людини.

На міжнародному рівні ключове значення мають Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8) [2], Конвенція ООН про права дитини, що закріплює принцип пріоритету найкращих інтересів дитини (ст. 3) [3], а також Бангкокські правила – Правила ООН щодо поводження з жінками-ув'язненими та застосування до жінок заходів, не пов'язаних із позбавленням волі (Резолюція ЕКОСОП 2010/16) [4]. Бангкокські правила, зокрема, наголошують, що режим у місці позбавлення волі має бути достатньо гнучким, аби враховувати потреби вагітних жінок, жінок, які годують грудьми, та жінок із дітьми, а діти в місцях несвободи не мають розглядатися як такі, що відбувають покарання.

Національне кримінальне законодавство України також містить низку норм, спрямованих на охорону материнства в контексті виконання покарань. Стаття 64 Кримінального кодексу України встановлює, що довічне позбавлення волі не застосовується, зокрема, до жінок, які перебували у стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку [5]. Таким чином, законодавець прямо визнає особливий статус вагітної жінки як такої, що потребує додаткового гуманістичного захисту навіть у межах кримінальної відповідальності за особливо тяжкі злочини. Стаття 83 КК України передбачає можливість звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, при цьому після досягнення дитиною трирічного віку суд залежно від поведінки засудженої може звільнити її від покарання, замінити його більш м'яким або направити для подальшого відбування призначеного покарання [5]. Однак ці положення не поширюються на осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, що створює серйозну прогалину саме у сфері захисту репродуктивних прав жінок-довічниць.

Кримінально-виконавчий кодекс України деталізує порядок відбування покарання засудженими жінками, у тому числі вагі-

тними й такими, що мають дітей. Стаття 141 КВК України передбачає організацію при жіночих виправних колоніях будинків дитини, де діти засуджених перебувають до досягнення трирічного віку під опікою адміністрації дитячого закладу на повному державному забезпеченні, з умовами, необхідними для нормальної життєдіяльності та розвитку [6]. Засуджені жінки мають право влаштувати до цих будинків своїх дітей віком до трьох років і реалізовувати право на особистий догляд за ними. Таким чином, законодавство формально гарантує можливість збереження емоційного та фізичного контакту між матір'ю і дитиною в перші роки її життя, що узгоджується з вимогами міжнародних стандартів щодо «найкращих інтересів дитини» [3].

Вагітні жінки у місцях позбавлення волі підлягають медичному нагляду акушера-гінеколога, а за потреби – інших спеціалістів; для них організуються планові медичні огляди, лабораторні дослідження, профілактичне лікування, вітамінно-мінеральна підтримка відповідно до стандартів охорони здоров'я, встановлених Міністерством охорони здоров'я (далі – МОЗ) України. Пологи, як правило, відбуваються у цивільних лікувальних закладах МОЗ України, що забезпечує дотримання стандартів безпечних пологів і права на кваліфіковану медичну допомогу. Для вагітних і жінок з дітьми у виправних колоніях передбачаються приміщення з поліпшеними санітарно-побутовими умовами, належним освітленням, вентиляцією і доступом до свіжого повітря; харчування організовується з урахуванням підвищених потреб організму вагітної жінки на підставі спеціальних норм, затверджених МОЗ України. У післяпологовий період засуджена жінка має право залишатися з дитиною до досягнення нею трирічного віку, якщо це відповідає найкращим інтересам дитини і підтверджується висновками медичних та соціальних фахівців; це прямо кореспондує із принципом пріоритету інтересів дитини, закріпленим у Конвенції про права дитини [3].

На території окремих жіночих колоній функціонують будинки дитини, де забезпечуються нагляд, догляд, виховання та соціальний супровід дітей, народжених у місцях несвободи. Умови їх утримання спрямовані на повноцінний фізичний і

психоемоційний розвиток, регулярні прогулянки, організацію ігрової та навчальної діяльності. Спеціалізовані установи – такі як Державна установа «Кам'янська виправна колонія (№ 34)» для жінок, засуджених уперше, та Державна установа «Надержинщинська виправна колонія (№ 65)» для жінок, засуджених повторно, – передбачають створення поліпшених побутових умов, доступ до медичної допомоги, реалізацію програм психологічної, педагогічної й соціальної підтримки, а також можливість спільного проживання матері з дитиною до трьох років [7, с. 148]. Усе це в теорії має сприяти не лише охороні материнства і дитинства, а й майбутній соціальній адаптації жінок після звільнення.

Водночас після досягнення дитиною трирічного віку ситуація істотно ускладнюється. Якщо мати до цього часу не звільнена, а родичі не можуть або не бажають забрати дитину, вона, як правило, направляється до дитячого будинку чи закладу інтернатного типу. Формально така дитина має батьків, які юридично не позбавлені батьківських прав, тому вона не може бути передана на усиновлення, що фактично позбавляє її шансу на сімейне виховання та суперечить загальним тенденціям деінституціалізації й пріоритетності сімейних форм влаштування дітей. При цьому у відкритому доступі відсутня систематизована державна статистика щодо того, скільки засуджених жінок згодом забрали своїх дітей із таких закладів після звільнення, що ускладнює оцінку реальної ефективності застосованих механізмів захисту прав дитини. Водночас у правовому полі такі матері зберігають право на державну допомогу при народженні дитини, передбачену Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», який гарантує призначення допомоги при народженні дитини на підставі відповідної заяви та свідцтва про народження [8]. Отже, держава визнає їх як суб'єктів соціального забезпечення, навіть якщо вони відбувають покарання.

Особливо складним і майже не врегульованим є питання вагітності жінок, засуджених до довічного позбавлення волі, якщо вагітність настає вже під час відбування покарання. Як зазначено вище, частина друга статті 64 КК України передбачає лише заборону призначення довічного позбавлення волі жінкам, які

були вагітними під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку, але не охоплює ситуацій, коли вагітність настає після початку відбування покарання [5]. Водночас стаття 83 КК України, яка регулює звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, що мають дітей до трьох років, застосовується лише до строкових покарань і не поширюється на довічне позбавлення волі [5]. Таким чином, у національному законодавстві фактично відсутній правовий механізм, який дозволяв би реагувати на настання вагітності у жінки-довічниці з урахуванням її прав і прав майбутньої дитини. Це суперечить як конституційному обов'язку держави охороняти сім'ю, материнство і дитинство, так і міжнародним зобов'язанням України щодо забезпечення поваги до приватного і сімейного життя, а також найкращих інтересів дитини [1].

Сьогоднішня пенітенціарна практика виходить з того, що довічне позбавлення волі є найсуворішим видом покарання, пов'язаним з особливо жорстким режимом тримання, який практично не адаптований до потреб вагітних жінок і матерів з малолітніми дітьми. Кримінально-виконавче законодавство не містить норм про спеціалізовані сектори або установи для вагітних жінок-довічниць, не передбачає для них пом'якшеного режиму, можливості спільного проживання з дитиною чи участі у програмах, спрямованих на підготовку до материнства. У таких умовах єдиним інструментом, який потенційно може змінити правовий статус жінки, залишається інститут помилування Президентом України, але він має індивідуальний, дискреційний характер і не створює загального правового механізму захисту для цілої категорії осіб.

У доктрині кримінального права й кримінально-виконавчої політики обґрунтовується необхідність внесення змін до статті 64 КК України із запровадженням норми про обов'язкову заміну довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк (наприклад, до 15 років) у випадку настання вагітності під час відбування довічного покарання. Такий підхід узгоджувався б із принципом гуманізму, сприяв би реальному захисту прав як жінки, так і дитини, а також наблизив би національне законодавство до стандартів Бангкокських правил, які вимага-

ють гнучкості режиму для вагітних і матерів з дітьми, та до вимог Конвенції про права дитини щодо пріоритету найкращих інтересів дитини при ухваленні будь-яких рішень, що її стосуються [4].

Вагітність і материнство у місцях несвободи є потужним стресогенним чинником: жінка зазнає одночасно психологічного навантаження (ізоляція, обмеження спілкування, стигматизація, невизначеність майбутнього дитини) та фізіологічного (ускладнення перебігу вагітності, обмеженість доступу до спеціалізованої медичної допомоги). Це підсилює значення роботи психологів, соціальних працівників і педагогів, які мають забезпечувати індивідуальний супровід, формувати навички позитивного батьківства, готувати жінку до можливого розлучення з дитиною після досягнення нею трирічного віку, а також підтримувати процес ресоціалізації. Особливо гостро такі проблеми постають у випадку засуджених до довічного позбавлення волі, для яких перспектива возз'єднання з дитиною в умовах свободи часто є або вкрай віддаленою, або практично нереалістичною.

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що, з одного боку, українське законодавство вже містить низку норм, які відповідають міжнародним стандартам у частині забезпечення охорони материнства й дитинства в місцях несвободи: це спеціальні гарантії щодо вагітних жінок при призначенні покарання (ст. 64 КК України), можливість звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок з дітьми до трьох років (ст. 83 КК України), організація будинків дитини при жіночих колоніях (ст. 141 КВК України), а також система державних соціальних виплат при народженні дитини. З іншого боку, відсутність спеціальних норм щодо вагітності жінок, засуджених до довічного позбавлення волі, відсутність чітко регламентованих механізмів подальшого влаштування дітей після досягнення ними трирічного віку, а також практична недоступність сімейних форм виховання для таких дітей свідчать про суттєві прогалини у правовому регулюванні. Усунення цих прогалин шляхом удосконалення КК України та КВК України, створення спеціалізованих секторів для вагітних жінок і матерів з дітьми в установах виконання покарань, а також запровадження механізму

заміни довічного покарання строковим у разі настання вагітності сприятиме зміцненню гуманістичних засад кримінально-виконавчої політики, підвищенню рівня захисту прав людини та реальній імplementації міжнародних стандартів поведіння з жінками у місцях несвободи.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (дата звернення: 07.01.2026).

3. Конвенція про права дитини : Конвенція від 20.11.1989 № 995_021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 07.01.2026).

4. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо поведіння з жінками-ув'язненими та заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, для жінок-правопорушниць (Бангкокські правила) : Резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН 2010/16 від 22 липня 2010 р. Нью-Йорк : ООН, 2010.

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

6. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

7. Олефір Л. І., Барахта В. В., Дудка Н. О. Мати й дитина в місцях позбавлення волі: правові аспекти та реалії. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави* : матеріали XIV Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (Чернігів, 13 груд. 2024 р.). Чернігів : ПАУ, 2024. С. 147–150.

8. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21.

Olefir L.,

PhD in Law, Associate Professor Department of Formation and Development Professional Competence of the Personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine, Institute of Professional Development, Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4565-8968;

Anishchenko V.,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Formation and Development Professional Competence of the Personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine, Institute of Professional Development, Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5062-3789;

Ievreinova I.,

Senior Lecturer of the Department of Formation and Development Professional Competence of the Personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine, Institute of Professional Development, Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0007-2393-1472

PREGNANCY IN PLACES OF DEPRIVATION OF LIBERTY: CONFLICTS IN CRIMINAL AND EXECUTIVE LEGISLATION AND WAYS TO OVERCOME THEM

The article analyzes pregnancy and motherhood in places of deprivation of liberty as a complex socio-legal, medical, and penitentiary phenomenon. It demonstrates that the protection of the rights of pregnant women serving sentences is not only a humanitarian issue but also an indicator of democracy, legal culture, and compliance with international human rights standards. Special attention is paid to the increased vulnerability of this group, caused by restricted liberty, physiological and psychological changes, and full dependence on state institutions for healthcare and social support.

The study examines constitutional guarantees of family, motherhood, and childhood, relevant international instruments, including the European Convention on Human Rights, the UN Convention on the Rights of the Child, and the Bangkok Rules, as well as Ukrainian criminal and penitentiary legislation regulating the legal status of pregnant women and mothers of young children in detention. Practical aspects of medical care, pregnancy monitoring, childbirth, and the operation of mother-and-child units in women's correctional institutions are considered.

Special emphasis is placed on the legal gap concerning women sentenced to life imprisonment who become pregnant while serving their sentence. The lack of specific legal mechanisms to protect their reproductive rights and the rights of the child is shown to contradict constitutional principles and Ukraine's international obligations. The article substantiates the need to modernize criminal and penitentiary legislation through more flexible and humane approaches focused on the best interests of the child, the protection of motherhood, and the effective resocialization of convicted women.

Key words: deprivation of liberty, reproductive rights, convicted persons, mother-and-child unit, life imprisonment, international standards, pregnancy, children's rights, legal mechanisms for the protection of women's rights.

References

1. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 07 January 2026).
2. United Nations (1966), *International Covenant on Civil and Political Rights* : Resolution adopted by the United Nations General Assembly, New York, available at: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/005/03/pdf/nr000503.pdf> (accessed 07 January 2026).
3. United Nations (1989), *Convention on the Rights of the Child* : Declaration of the United Nations General Assembly, New York, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (accessed 07 January 2026).
4. United Nations (2010), *United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules)*, Resolution 2010/16 of the United Nations Economic and Social Council of July 22, 2010, United Nations, New York, available at: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-rules-treatment-women-prisoners-and-non-custodial> (accessed 07 January 2026).
5. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
6. Ukraine (2003), *Criminal and Executive Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
7. Olefir, L. I., Barakhta, V. V., Dudka, N. O. (2024), "Mother and child in places of deprivation of liberty: legal aspects and realities", *The Criminal Enforcement System of Ukraine and Its Role in Building a Legal and Social State* : materials of the XIV All-Ukrainian Correspondence Scientific and Practical Conference (Chernihiv, December 13, 2024). Chernihiv, PAU, pp. 147–150.
8. Ukraine (1993), *On state assistance to families with children* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

Дата першого надходження статті до видання: 13.01.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.01.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 18.02.2026.